

A békéscsabai és a szarvasi evangélikus gimnázium története és szerepük az arisztokraták oktatásában

RÉBAY MAGDOLNA

Debreceni Egyetem BTK NMI Neveléstudományi Tanszék

A magyarországi főnemeseink dualizmus kori tanulmányi szokásait iskolatörténeteken keresztül térképezzük fel.¹ Az evangélikus gimnáziumok közül eddig a budapesti, az eperjesi, a nyíregyházi, a pozsonyi és a selmecbányai történetével foglalkoztunk részletesen.² Az alábbiakban ezt a sort folytatjuk két közép-magyarországi iskolával. Mind a békéscsabai, mind a szarvasi a Békési Evangélikus Egyházmegye területén állt, közös bennük, hogy mind a két város felekezeti és nemzetiségi szempontból sokszínű volt. A két intézmény története azonban merőben különböző. Írásunkban ezek bemutatása után az arisztokrata tanulók tanulmányaira fókuszálunk. Arra vagyunk kíváncsiak, mely főrangú családok gyermekei, hány évet, mely osztályokban, milyen státuszban töltöttek el ebben a két intézményben, s vajon vállaltak-e szerepet az iskolai közéletben.

I. A BÉKÉSCSABAI EVANGÉLIKUS GIMNÁZIUM

I.1. Békéscsaba története

A török időkben lakatlanná vált Csaba³ báró Harruckern János Györgynek köszönhetően települt be újra a XVIII. század első felében elsődlegesen Felső-Magyarországról származó szlovákokkal, akik evangélikus vallásúak voltak. Ezért az evangélikus volt az első egyházközség, amely megalakult. 1745-re lett kész temploma, 1824-ben szentelték fel a másodikat. Első iskolájuk 1718-ban nyílt, ezt újabb és újabb követte. 1847-ben jött létre a nyolcadik. A folyamat ezzel nem zárult le, sőt az 1890-es évektől kezdve rendszeres (tehát állandó és szakképzett tanító által vezetett) tanyai iskolák is nagyobb számban nyitották meg kapuikat.

A betelepülő római katolikusok eleinte a gyulai plébániához tartoztak, 1750-ben alakították saját anyaegyházukat. A kegyúr, br. Harruckern Ferenc támogatá-

¹ A kutatás az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának a segítségével valósult meg.

² Ezek közül többek közt a pozsonyi iskolával foglalkozó írás jelent meg (ld. Rébay, 2017).

³ Békéscsaba korabeli elnevezése.

sával 1770-ben elkészült a templomuk, amelynek a helyén 1910-ben egy új épült. A katolikus egyházközség 1756-ban nyitotta meg az első iskoláját a báró által vásárolt házban. 1845-ben 2, majd a dualizmus korában 3 további városi és 2 tanyai iskolát alapított.

A görögkeleti egyházat 1820-ban szervezték meg, a következő évtizedben épült meg a templom és nyílt meg a magyar-román tannyelvű elemi iskola (1837). Nem tudni, mikor telepedtek be az első zsidók Csabára, számuk növekedett, így 1846-ban zsinagógát építettek. 1848-at követően mind többen költöztek be a városba. A hitközség ezért 1865-ben iskolát nyitott (ez később a neológoké lett). Az ortodoxok a kiválásukat követően saját zsinagógát és iskolát létesítenek (1894). Legutoljára a református egyházközség alakult meg, mégpedig 1907-ben. A templomuk 1912-re készült el.

A döntően evangélikus település lakosságának felekezeti megoszlása a XX. század elejére jelentősen megváltozott. Az evangélikusok számaránya fokozatosan csökkent, mégpedig 1857 és 1920 között 78%-ról (29 725 fő) 64%-ra (20 841 fő). Ezzel szemben a római katolikus, a református és az izraelita lakosság száma és aránya jelentősen gyarapodott. A római katolikusok aránya az említett két évben 16%-ról (4 274) 24%-ra (11 230), a reformátusoké 1%-ról (307) 6%-ra (2 618), míg a zsidóké 2%-ról (950) 5%-ra nőtt. A görögkeletiek aránya 2%-ról fokozatosan csökkent.

Csaba 1840-ban kapott mezővárosi rangot annak a gazdasági fellendülésnek következményeként, amelynek eredményeként a mezőgazdasági áruterelés regionális központjává vált. Lakossága többségében földművelésből élt, szűk volt az értelmiségi és a polgári réteg. A török hódoltság utáni migráció következtében kialakult szlovák többség mellett magyarok, egyre nagyobb számban zsidók, valamint románok is megtalálhatók voltak a településen. A lakosság – a szlovákok is, hiszen ők még a nemzeti ébredés előtt költöztek be a Felső-Magyarországról – a reformkor és a szabadságharc támogatói voltak, attól társadalmi felemelkedést, gazdasági megerősödést vártak. A települést irányító szlovák birtokos paraszti csoport ezért összefogott a kis létszámú magyar középbirtokos csoporttal. Megindult a lakosság magyarosodása, amelynek következtében jellemzően kettős identitás alakult ki. Igény támadt a magyar nyelvű oktatásra, ezért a szlovák nyelvű római katolikus és evangélikus iskolarendszer 1841-ben magyar nyelvű polgári iskolával egészült ki, amelynek gimnáziumi előkészítő funkciója is volt. Sőt már korábban az erre képes tanítók, ha igény volt, magyarra is tanították az arra jelentkezőket. E magyarosodási folyamat eredményének tekinthető az evangélikus algimnázium alapítása is 1855-ben, amely maga is jelentősen hozzájárult a magyar nyelv terjedéséhez.

A dualizmus korában a magyar nyelv térnyerése folytatódott. A lakosság anyanyelvére vonatkozóan megbízható adatokkal először 1880-ra vonatkozóan rendelkezünk. Ekkor a magyarok aránya 20% (6 577 fő), míg a szlovákoké 78% (25 339 fő) volt. 1910-ig utóbbiak száma lassan emelkedett, utána azonban meredeken csökkent. Az arányszámuk is lényegesen visszaesett 1920-ra (53%,

24 710 fő). Eközben a magyar anyanyelvűek aránya 46%-ra növekedett (21 407 fő).

Az 1870-es évektől a polgárosodás előrehaladtával a város kulturális fejlődése fellendült: állandó kőszínház épült (1879), új oktatási intézmények jöttek létre, városi lapot alapítottak, az építkezéseknek köszönhetően megváltozott a városkép. A század végére a társadalmi élet nyelvét a magyar vált. Az iskolafenntartók közt megjelent a község és az állam. Az előbbi az evangélikus egyháztól átvett 5 külterületi iskolát. Az utóbbi 2 elemi és egy polgári fiúiskolát alapított. Polgári leányiskola eleinte társulati fenntartásban működött, majd a község, utóbb az állam tartotta fenn. A század elején felsőbb leányiskolává fejlesztették, ezért magánkezdeményezésre új polgári leányiskola létesült. Megteremtették a mezőgazdasági, ipari és a kereskedelmi szakképzés alapjait is (Kruchió, 1980. 15. o.; Köteles, 1998. 7–13. o.; Virág, 1998. 55–61. o.; Papp, 1998. 53–54. o.; Follajtár és Molnár, 1934. 213–227. o.).

I.2. A békéscsabai evangélikus gimnázium története

A XIX. század elején a főleg földművesek által lakott Csabán csak elemi iskolák voltak. 1841-től ugyan működött egy polgári iskola is, ezt azonban nem lehet középiskolának tekinteni, fő feladata a magyar nyelv tanítása volt. 1855-ben a városi értelmiség megbízta a tanítástól a szabadságharcban való részvétel miatt eltiltott Breznyik János gimnáziumi tanárt⁴, hogy gyermekeiknek tandíj ellenében középiskolai oktatást nyújtson. Az első évben előkészítő és első, a második évben már második osztály is indult. Az intézmény reáliskolai jellegű volt, s a tanítás nyelve a magyar lehetett. Az iskolát az alapítók az evangélikus egyházközség felügyelete alá helyezték, így remélve annak szabad működését (az állam magániskolát nem engedélyezett). 1857-ben az iskolaszék azt javasolta a presbitériumnak, hogy e 3 osztályos intézményben a görög és a latin nyelv oktatását is biztosítsák azoknak, akik gimnáziumban szeretnének továbbtanulni. A presbitérium azonban ezt a tervet nem fogadta el. Breznyik távozása miatt az iskola vezetését 1858-ban Mokry Sámuel vette át, de egy másik kis iskola beolvasztásával hamarosan két főre nőtt a tanári kar. Az intézmény maradt az előkészítővel együtt három osztályos. A tananyag tekintetében az Entwurfhoz igazodott. A tanulók a szarvasi főgimnáziumban tettek osztályvizsgát.

1858-ban Békéscsaba város értékpapírban 43 ezer forintot adományozott az evangélikus egyházközségnek azzal a kikötéssel, hogy annak kamatait négyosztályos alreál-gimnázium fenntartására fordítsa. Így kívánta előmozdítani az egyház korábban már körvonalazódott elképzeléseit. Egy olyan iskolát hoztak létre tehát, amely az algimnázium és az alreáliskola kombinációja – ezt az Entwurf engedte. A négyosztályos intézményből tovább lehetett tanulni felgimnáziumban. A vitás kérdések tisztázását⁵ és megoldását követően 1860-ban a

⁴Később a selmecbányai evangélikus főgimnázium igazgatója lett.

⁵Felmerült, hogy a földműves lakosság igényeinek megfelelően inkább polgári iskolát kellene

presbitérium kimondta, hogy az eddig pártfogása és felügyelete alatt álló iskolát átveszi és további két tanár alkalmazásával négyosztályossá fejleszti. Az iskolai ügyeket pedig iskolai bizottságra bízta, amelyet nyomban meg is alapított.

1860/61-ben az intézmény már a határozat szerint nyílt meg 4 osztályban összesen 66 növendékkel, amely közül 46 gimnazista, 20 realista volt. Előbbiek összesen öt nyelven tanultak (magyar, német, latin, görög, francia). A realisták tantervéből a klasszikus nyelvek kimaradtak, más különbség nem volt. Az egyházközség az iskola alapítását (pontosabban fejlesztését vagy újralapítását) az egyházkerületnek is bejelentette. Így próbálta a helyzetét az egyházon belül elfogadtatni. A szarvasi főgimnázium ugyanis nem ismerte el a kiadott bizonyítványokat, s az oda jelentkező tanulókat felvételi vizsga tételére kötelezte.

Már 1861/62-ben újra megnyitották a korábbi polgári iskolát „centrális magyar iskola” néven, hogy azok is tudjanak magyarul tanulni, akik nem akarnak az alreálgimnáziumba jelentkezni. Hogy mind a két iskola eredeti céljainak megfelelően működhessen, az a döntés született, hogy a magyar iskola tanára az erre külön jelentkezőknek latint is tanítson, így őket az alreálgimnázium I. osztályos tanulóinak tekintették.

Az alapítvány tulajdonjogát az egyházközség 1863-ban kapta meg, ami lehetővé tette az intézmény helyzetének stabilizálását. 1864-ben a presbitérium úgy döntött, hogy a két iskolát elválasztja, s az alreálgimnáziumnak csak a gimnáziumi tagozatát tartja meg. Szeptemberben ennek értelmében 2 osztályos polgári iskola, valamint 3 osztályos algimnázium nyílt. Az utóbbiban oktatókat rendes tanárrá nevezték ki, s külön rajztanárt is alkalmaztak. A IV. osztály nem szűnt meg: aki maradni akart, azzal az egyik tanár külön díjazás ellenében foglalkozott. Egy évre rá lett külön tanára a IV. osztálynak, a magasabb tandíjat pedig ez év közben a többi osztály szintjére csökkentették le.⁶ Az algimnázium számára az egyházközség a várostól épületet bérelt, amelyet 1867-től már ingyen használhatott. Ezzel szerény, de a korábbihoz képest nagyobb hajlékhoz jutott, amelyet a presbitérium a szükségletnek megfelelően rendezett be.⁷ Az oktatás – némi módosítással – az 1861. évi evangélikus egyetemes tanterv szerint történt. A nyilvánossági jogot az egyházkerület garantálta.⁸ Az iskola megmaradt, bár voltak, akik a szükségességét az alacsony létszám (80 fő körül) miatt vitatták.

1867/68-ban a gimnáziummal kapcsolatban, hogy a szlovák anyanyelvűek kellő jártasságot szerezzenek a magyar nyelvben, az egyházközség magyar elemi iskolát nyitott. A vidéki tanulók számát pedig tápintézet, azaz menza alapításával próbálta növelni. 1867/68-ban azonban mindössze egy tanuló igényelte ezt a szolgáltatást, így az a tanév végével megszűnt.

alapítani, a megye pedig először nem engedélyezte az adományozást.

⁶ Az evangélikus egyház tagjainak 10, a többieknek 20 Ft-ot kellett fizetniük évente.

⁷ Volt könyvtára, szertára, ásványtára – ha nem is külön helyiségekben.

⁸ 1865-ben a Helytartótanács szervezetlenségre hivatkozva megvonta, de az egyházkerület szerint minden egyetemes tantervet követő iskola az autonómia okán nyilvánosnak tekinthető, a bizonyítványt pedig a többi evangélikus iskola el fogja ismerni. Ezzel sikerült a szülőket megnyugtatni.

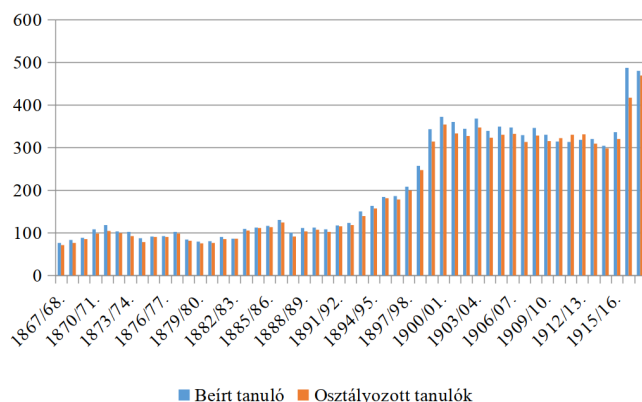
Az 1868. népiskolai törvény kötelezte a várost, hogy polgári iskolát állítson fel, ezért megkereste az egyháztanácsot, vajon nem lenne-e ebben segítségére. A presbitérium 1870-ben helyt adott a kérésnek, s az iskolai bizottság 1869-es véleménye alapján, mely az algimnázium rossz anyagi helyzetére, valamint korlátozott érdeklődésre hivatkozott, polgári iskolává alakította át az intézményt. A továbbra is magyar tanítási nyelvű iskolában latint is oktattak azok számára, akik át akartak lépni középiskolába.

A változás valóban a tanulói létszám emelkedését hozta (1870/71-ben 108 fő). A Békés-Csanád megyei tanfelügyelő 1871. évi látogatásán megfogalmazott kritika hatására, miszerint az iskola a tananyagot tekintve inkább gimnázium, mint polgári, már 1871-ben „reálgymnasium” nevet kapott, s ezt követően az 1869-es acsai evangélikus gimnáziumi tanterv szerint működött, pontosabban azt a helyi viszonyokra alkalmazta. A név azt fejezte ki, hogy két tagozatot alakítottak ki választható tárgyak által: a gimnazisták latinul is tanultak, a realisták helyette szlovák nyelvet, valamint a matematikát magasabb óraszámban. (Az előbbieket tandíja magasabb volt.) Az iskola tanári kara ötfősre emelkedett.

A realista tanulók száma azonban folyton csökkent, így 1876-ban a presbitérium ennek az iránynak a felszámolását határozta el. Ezt követően 6 évig ismét algimnázium cégér alatt működött az intézmény 4 rendes és több óraadó tanárral. A fenntartó próbálta megerősíteni: bevezette az állami tantervet, s fokozatosan áttért a szaktanári rendszerre. 5. rendes tanár alkalmazását – melyet a tanterv megkívánt volna – azonban anyagi okokból nem tudta vállalni. Az egyházközség 1880-ban az iskola telkének tulajdonjogát egy másik telekért cserébe megszerezte a várostól. Nagy tervei voltak: a régi helyén új épületet akart emelni. Ebből azonban egyelőre nem lett semmi. A fejlesztések ellenére a tanulói létszámot nem sikerült növelni, az csak az 1890-es években emelkedett meg (lásd 1. ábra)(Bukovszky, 1896. 7–35. o.).

1. ábra. A békéscsabai evangélikus gimnázium tanulóinak a száma (1867/68–1917/18).

Forrás: Értesítő Békéscsaba, 1867/68–1917/18.

Az egyházközség – úgy tűnik, kedvét veszve – 1872-ben megint a „visszafejlesztés”, tehát a polgári iskolává alakítás mellett döntött. Tette ezt annak ellenére, hogy a püspök figyelmeztette: a polgári iskola fenntartási költségei magasabbak az algimnáziuménál. A városi képviselőtestület, azzal a feltétellel, hogy az iskola magyar tanítási nyelvű marad, hozzájárult a változáshoz (Bukovszky, 1896. 35–39. o.). A határozatot azonban néhányan megtámadták, mivel szerintük az algimnázium „a község haladásának egyik főtényezője volt, áldás a város minden osztályu lakosaira, mert alkalma van mindenkinek gyermekét 14–15 éves koráig csekély költséggel saját felügyelete alatt neveltetni”. (Idézi Bukovszky, 1896. 39. o.). A háttérben az értelmiségi és a földműves réteg érdekellentéte állt: utóbbinak ugyanis elegendő lett volna egy polgári iskola is. Két intézményt viszont már nem bírt el a város. Az évekig elhúzódó jogi procedúrát végül Trefort Ágoston döntése (1882) zárta le, aki a fellebbezőknek adott igazat.

Újabb nehézséget jelentett, hogy az 1883. évi középiskolai törvény az iskolákra nézve jelentős anyagi megterhelést okozó előírásokat tartalmazott, pl. a tanári kar számát ötfősre kellett (volna) emelni. Az államsegély-folyamodványt a VKM azonban visszautasította. Egyre nagyobb problémát jelentett továbbá az iskola-épület rozoga állapota: a helyiségek nedvesek voltak, a számuk pedig kevés, az épület beázott. A VKM 1886-ban a tanárhiány miatt megintette a fenntartót, s siettetten a tervbe vett átépítést. Utóbbi hamarosan meg is történt. Ezzel azonban csak elodázta a helyzet megoldását, hiszen az épület rossz alapadottságain nem lehetett változtatni. A VKM felrótta a felszerelések elégtelen voltát, s ugyan az 5. rendes tanárt is kinevezték, nem volt külön hitoktató, a tanárok fizetése pedig alacsony maradt. Mindennek az oka az iskola elégtelen jövedelme volt. (Az oktatás minőségével szemben egyébként az állami felügyelő hatóság nem támasztott kifogást.)

A tandíj 1887-es felemelése⁹ és a néhány újabb alapítvány sem segített a helyzeten, ezért a fenntartó ismét államsegélyhez (3000 Ft) folyamodott. Gr. Csáky Albin miniszter 1888-ban azonban egyrészt elutasította a kérvényt az államkincstár szegénységére, valamint arra hivatkozva, hogy az államnak nem fűződik az iskola fenntartásához különösebb érdeke, másrészt felhívta az egyházközséget, hogy a korábban már jelzett problémákat¹⁰ orvosolja. A VKM 1889-ben az építkezési segélykérelmet is visszautasította, s 1890-ben ismét megintette az iskolát.¹¹ Később 1892-ig adott haladékokat a problémák megoldására. A szinte lehetetlen helyzetből, amelynek tétje a nyilvánossági jog elvesztése volt, végül a város 1891-ben megszavazott 2500 Ft-os évi segélye húzta ki az egyházközséget.¹² Ugyanebben az évben a szomszédos telekrészt átengedte. 1892-ben megtörtént a régi épület kiegészítése, így egy időre az elhelyezésembeli

⁹ Protestánsoknak 16-ról 24 forintra, míg a nem protestánsoké maradt 40 forint.

¹⁰ Külön rajzterem és tornacsarnok, külön hitoktató. Utóbbi szerepet végül az egyházközség az egyik segédlelkészre bízta. A Torna-Egyesület pedig befogadta saját helyiségébe az iskola tanulóit.

¹¹ Hiányzott egy okleveles rendes tanár, s az épület állapota sem volt megfelelő.

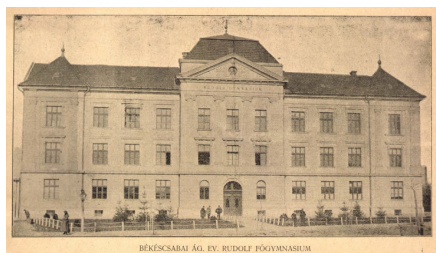
¹² Ennek egyik feltétele a tandíj felekezeti alapon történő differenciálásának a megszüntetése volt.

gondok megoldódtak. Ugyanakkor a tantestülettel kapcsolatos elvárásoknak – haláleset, betegség, illetve okleveles tanárok jelentkezésének elmaradása miatt – nem tudott a fenntartó eleget tenni (Bukovszky, 1896. 35–68., 72. o.).

A stabilitással együtt a diáklétszám növekedni kezdett (lásd 1. ábra), a nagy megugrás 1897/98-ban következett be az V. osztály megnyitásával. (Ekkor vette fel az iskola az elhunyt trónörökös, Rudolf herceg nevét.) 1895-ben döntés született ugyanis az intézmény nyolcévesre bővítése mellett. Vita ekkor már nem volt: a városi lakossági gyűlésen csak a mód, azaz a szükséges összeg előteremtésének mikéntje volt kérdés. Elkezdődött az adománygyűjtés. A presbitérium csak erkölcsi támogatást nyújtott, a város azonban újabb 2500 Ft évi segélyt szavazott meg, látva hogy a VKM önrész vállalása nélkül nem fog államsegélyt biztosítani. A számítás bevált, mert br. Wlassics Gyula építési államsegélyt (100 000 Ft) és évi fenntartási államsegélyt is odaítélt (1897-ben 2000 Ft-ot, 1898-ban évi 16 000 Ft-ot). A pozitív döntésben szerepet játszott a város szülöttje, korábbi képviselője, ekkor VKM államtitkár, Zsilinszky Mihály. A megfelelő telket cserével az egyházközség biztosította,¹³ így az Alpár Ignác tervei alapján elkészült új épület a nagytemplom mellé került. A VIII. osztállyal 1900/01-ben egészült ki a gimnázium, ekkor (1900. október) költöztek be az új épületbe (lásd 1. kép) is. 1899-től alumneumot, azaz menzát is működtetett az iskola a szegény tanulók megsegítésére. A költözést követően a szertárak állománya jelentősen bővült, ami hozzájárult az oktatás színvonalának a javulásához. Az iskola népessége ennek ellenére apadni kezdett, aminek az 1916-ban bekövetkezett emelkedés vetett véget. A létszám némi fogyásának minden bizonnyal az állami polgári iskola 1901. évi megnyitása volt az oka. Még 1914-ben katonai kórház céljára rendelkezésre kellett bocsátani az épületet, amelyet csak 1920-ban vehettek vissza. (Kruchió, 1980. 86–90. o.; Domkosné, 1980. 99–105. o.; Szepesi, 1980. 222. o.). A főgimnázium 1924-ben reálgimnáziummá alakult, majd 1932-ben újra gimnázium lett. 1948-ban államosították, 1993-ban kapta vissza az evangélikus egyház (Pataki, 1944. 3. o.).

1. kép. A békéscsabai gimnázium új épülete.

Forrás: Értesítő Békéscsaba, 1900/01. 4. o.

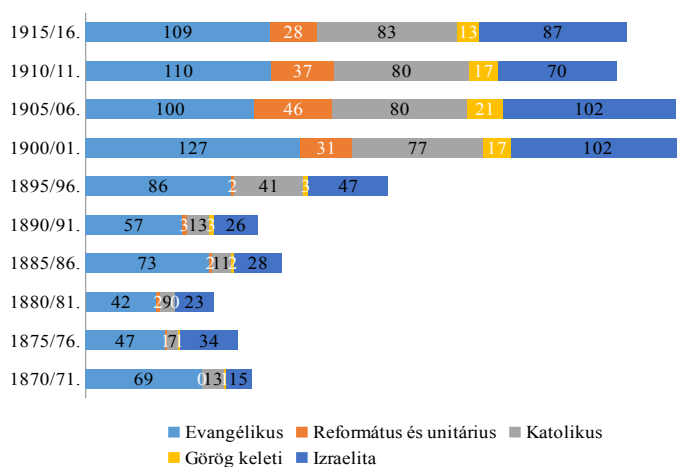

¹³ Az egyházközségnek építőanyaggal kellett az értékkülönbséget kiegyenlíteni. A telket a város kiegészítette.

I.3. A békéscsabai gimnázium tanulói

A gimnáziumot az evangélikus egyház tartotta fenn, de a tandíj összegére vonatkozó megjegyzéseinkből már lehetett arra következtetni, hogy más felekezet tagjai is tanultak a falai közt. Arra hivatkozva, hogy – a szüleik – egyházi adójából nem jut az iskola fenntartására, sokáig differenciáltak a tandíjban. Ebből és a város lakosságának a felekezeti összetételéből adódóan a diákok közt az evangélikusok többségben voltak. Az első adattal 1867/68-ból rendelkezünk: ekkor a vizsgázott tanulók (71 fő) 58%-a volt evangélikus, 27%-a izraelita, 11%-a katolikus és 4%-a görög keleti.¹⁴ Az evangélikus többség egészen az 1890-es évek elejéig megmaradt (lásd 2. ábra), majd valamivel 50% alá kúszott az arány. A változásban minden bizonnyal szerepet játszott az említett 1891-es határozat. Azt követően is – a századelő néhány évét leszámítva – a legjelentősebb csoport az evangélikusoké maradt. A II. helyre – az említett néhány kivételtől eltekintve – az izraelita felekezet került, míg azt az 1910-es évek első felében a katolikusok fel nem váltották. Mindeközben a kisebb felekezetek – a református és a görög keleti – tagjainak a részaránya is megnövekedett.

2. ábra. A békéscsabai gimnázium tanulóinak felekezeti megoszlása öt éves bontásban (fő)¹⁵
Forrás: Értésítő Békéscsaba, 1870/71. 13. o., 1875/76. 15. o., 1880/81. 15. o., 1885/86. 22. o., 1890/91. 32. o., 1895/96. 131. o., 1900/01 115. o., 1905/06. 96. o., 1910/11. 83. o., 1915/16. 63. o.

Az evangélikus dominancia visszaszorulásához hozzájárult, hogy az iskola az 1880-as évek végétől kezdve, majd különösen a bővítést követően egyre nagyobb arányban rekrutálta tanulóit Békés vármegyéből, sőt mind jobban az ország más

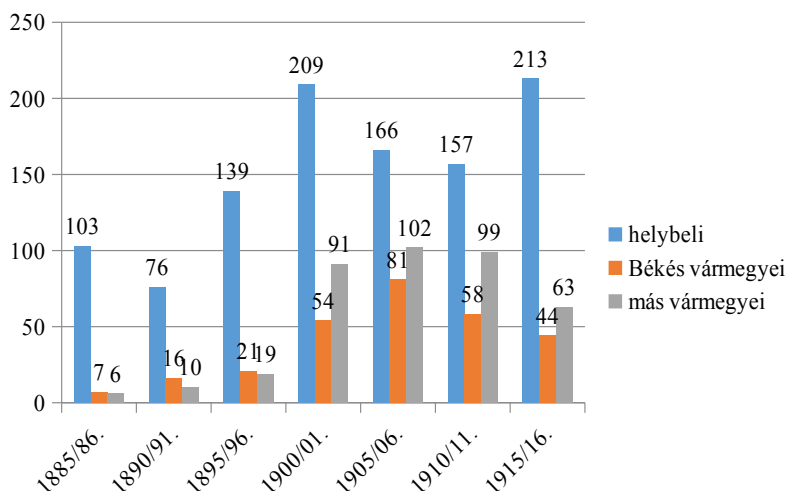
¹⁴ Értésítő Békéscsaba, 1867/68., 14. o.

¹⁵ 1885/86-, 1905/06- és 1910/11-ben a beírt, egyébként az osztályozott tanulók közt. 1895/96-ból 2 főről az adatok hiányoznak.

területéről is (lásd 3. ábra). Mivel a vármegyében az evangélikusok arányszáma a városénál jóval alacsonyabb volt, ez a felekezeti megoszlásra is kihatott.

3. ábra. *A békéscsabai gimnázium diákjainak lakóhelye (fő)*

Forrás: Értesítő Békéscsaba, 1885/86. 23. o., 1890/91. 33. o., 1895/96. 132. o., 1900/01. 116. o., 1905/06. 97. o., 1910/11. 81. o., 1915/16. 60. o.

A tanulóifjúság összetétele a nemzetiségi tekintetben is jelentős módosuláson ment keresztül, amelynek egyik fő tényezője az asszimiláció és a beköltözés volt. Hozzájárult továbbá az iskola helyi jellegének a gyengülése. Már 1885/86-ban a diákok többsége (84%) magyar anyanyelvűnek vallotta magát, s ez az arány a következő évtizedekben nagyon nem módosult. A változás a századelőn következett be, amikor – a 4. ábrán is jól látható módon – elérte, sőt egyre inkább meghaladta a 90%-ot.

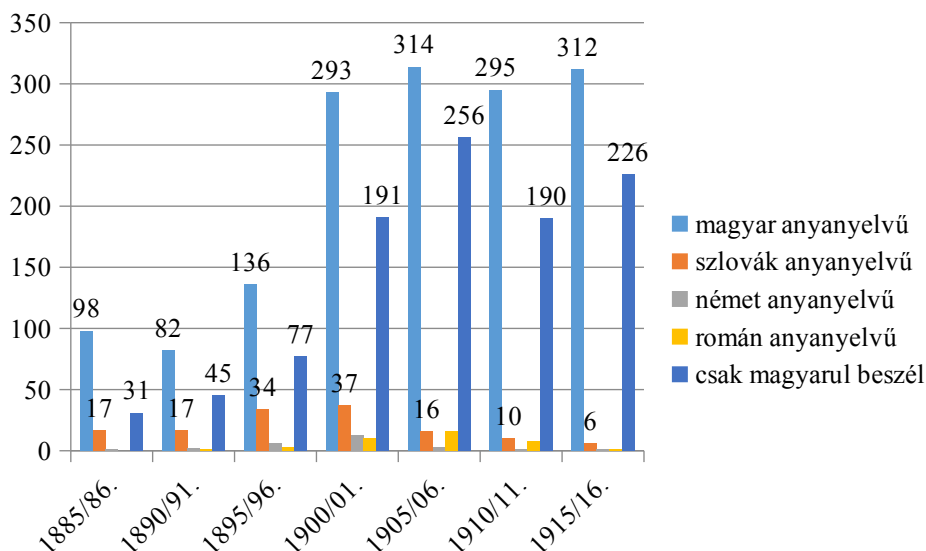
Az asszimilációt jelzi, hogy a magyar anyanyelvűek közt mind többen voltak azok, akik csak a magyar nyelvet beszélték. Erre vonatkozóan az első adattal 1877/78-ból rendelkezünk, ebben és a következő 2 tanévben a vizsgázott diákok 30%-a beszélt csak magyarul, 43%-a magyarul és szlovákul, 15%-a magyarul és németül, 12%-a magyarul, szlovákul és németül.¹⁶ Ezzel szemben az utolsó három békeévben csak magyarul beszélt 64%, magyarul és szlovákul 23%, magyarul és németül 7%, magyarul és románul 5%, végül magyarul és szerbül, valamint magyarul és ruténül 0,5-0,5%.¹⁷

¹⁶ Értesítő Békéscsaba, 1876/77. 19. o., 1877/78. 20. o., 1878/79. 21. o.

¹⁷ Az értesítő szövege szerint ebben az esetben is a vizsgázott tanulókról van szó, de az adatok pontatlanok. A három nyelvet beszélők pedig nincsenek feltüntetve. (Értesítő Békéscsaba, 1911/12. 84. o., 1912/13. 97. o., 1913/14. 97. o.)

4. ábra. A békéscsabai gimnázium diákjainak anyanyelve, valamint a csak magyarul beszélők száma (fő)

Értesítő Békéscsaba, 1885/86. 22. o., 1890/91. 32. o., 1895/96. 131. o., 1900/01. 115. o., 1905/06. 96. o., 1910/11. 83–84. o., 1915/16. 63. o.

A diákok társadalmi összetételével részletesebben nem foglalkozunk, hiszen a témában elkészült egy alapos tanulmány (vö. Véghné, 1980. 117–139. o.) Mivel elsődleges célunk az arisztokraták középiskolai tanulmányainak a megismerése, az alábbiakban a dualista időszak egyetlen főnemes tanulója koncentrálnak, báró Solymossy Árpádra. Az iskola történetében elmélyedők számára bizonyára nem meglepő, hogy a létszám ily alacsony. A működés körüli bizonytalanság, a rossz elhelyezés nem tette vonzóvá még a környéken birtokkal rendelkező családok (pl. a gr. Wenckheim) szemében sem.

Solymossy Árpád evangélikus vallású német származású családból származott. A Falk nevet még nagyapja, László magyarosította 1862-ben Solymosira¹⁸, aki a herceg Esterházy család jószágkormányzója, majd bérője volt. Kiváló gazdasági szakemberként egyre nagyobb vagyona tett szert. 1881-ben nemesi, majd 1895-ben bárói címet szerzett. Árpád már a főnemesi cím birtokában született 1896-ban az Arad vármegyei Apatelken (Gudenus, 1999a. 324–326. o.).¹⁹ Édesapja, br. Solymos(s)y Lajos jelentős szerepet töltött be az országos politikai életben, s bekapcsolódott az egyházi közéletbe is. Középiskolai tanulmányait

¹⁸ Később a Solymosy, utóbb a Solymossy változatot használták.

¹⁹ Édesapja báró Solymosy Lajos, édesanyja báró Bohus Berta volt. Árpád 1966-ban hunyt el Budapesten. Összesen öten voltak testvérek. Nem találtunk adatot arra vonatkozóan, mely iskolában tanult két bátyja, Tibor és Gábor.

otthon, Bécsújhelyen, Genfben és Sopronban végezte, majd az óvári gazdasági akadémián diplomázott. A báró Atzél család egykori – apja által megvásárolt – borosjenői birtokán dolgozott. Apja utódként e település szabadelvű párti képviselőjévé választották 1896-ban és 1901-ben. Még 1880-tól felügyelője volt az apatelki egyháznak (*Sturm*, 1897. 341. o.; *Sturm*, 1905. 361–362. o.). A szarvasi főgimnázium kormányzó testületének elnökeként is tevékenykedett – mégpedig azokban az években is, mikor fia a rivális intézményben, Békéscsabán tanult.²⁰ 1918 és 1922 között a magyarországi evangélikus egyház egyetemes egyházi és iskolai felügyelői tisztségét töltötte be.²¹ A megválasztását követően lemondott a szarvasi felügyelői tisztségről, s búcsúzóul 3000 Ft értékű alapítványt tett, amelynek kamataiból három szegény, de kiváló tanulmányi eredményű evangélikus vallású tanuló menzai ellátását fedezték. A kiosztás feltétele saját, illetve halála után Apatelken élő leszármazottjának a hozzájárulása volt.²²

Báró Solymossy Árpád a főgimnáziumi korszakban volt az iskola tanulója: az I. osztályban (1907/08.) magántanuló volt, majd nyilvános tanulóként tért vissza V. osztályos korában (1911/12–1914/15.). Itt is érettségizett jó eredménnyel. Végzősként feladatot, levéltárosi tisztséget vállalt az Önképzőköri és a VIII. osztály gyámintézeti pénztárosa volt.²³ Az érettségit követően mezőgazdasági diplomát szerzett (*Gudenus*, 1999. 326. o.). Később birtokán gazdálkodott (Hidvégardó, Tornaszentjakab, Tornaszentandrás). A Tiszajobbparti Körzeti Mezőgazdasági Hitelszövetkezet képviselője is volt (1930).²⁴

2. kép: Báró Solymossy Árpád²⁵

²⁰ Vö. Értésítő Szarvas, 1913/14., 11. o.; 1914/15., 3. o.; 1916/17., 16. o.; 1917/18. 25. o.

²¹ Országos egyház, kerületek, Letöltés: <http://eo1.lutheran.hu/?p=38>. 2018. június 17.

²² Értésítő Szarvas, 1917/18. 15. o.; 23. o.

²³ Értésítő Békéscsaba, 1907/08., 87. o.; 1911/12., 76. o.; 1912/13., 89. o.; 1913/14., 90. o.; 1914/15. 59., 67., 75., 80. o.

²⁴ Vö. Közjegyzői okiratok... HU BFL - VII.158.a - 1930 – 0281, Letöltés: <https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Kozjegyzoi/515792/> 2018. június 17.; *Slezsák*, 1987. 38., 50. o.

²⁵ Forrás: Árpád Lajos báró Solymossy, Letöltés: <https://www.geni.com/people/Árpád-Lajos-báró-Solymossy/60000000186648825512018> 2018. június 17.

II. A SZARVASI EVANGÉLIKUS GIMNÁZIUM

II.1. Szarvas története

A teljesen elnéptelenedett Szarvast a török kort követően újra kellett alapítani. Br. Harruckern János György kapta meg Csabához hasonlóan ezt a települést is, s vele együtt a gyulai uradalmat hűséges katonai szolgálataiért cserébe 1720-ban. A terület megműveléséhez szükséges munkaerőt kedvező feltételekkel csábította ide a régióból, Felső-Magyarországról és Pest vármegyéből. Így keletkezett az új Szarvas 1722-ben. A lakosság többsége Csabához hasonlóan evangélikus szlovák lett – miközben a környék magyar nemzetiségűvé vált. A báró törekedett ugyanis arra, hogy etnikailag és felekezetiileg homogén település jöjjön létre. A jövevények egyházközséget alapítottak, amely hamarosan elemi iskolát szervezett. Ezek száma idővel egyre növekedett. Ezen egyház lelkésze volt Tessedik Sámuel, aki létrehozta Európa első gazdasági iskoláját 1779-ben (megszűnt 1806-ban).²⁶

A katolikus betelepülők az egyazon vallású földesúr támogatásával 1788-ban alapítottak egyházközséget, s már ugyanebben az évben megnyitották az elemi iskolájukat.²⁷ Az első zsidó 1829-ben települt le Szarvason. Számuk lassan emelkedett, s ez a hitközség megszervezéséhez vezetett. A gyermekek eleinte vallási iskolában tanultak, a felekezetnek 1853-ban nyílt világi elemi iskolája. A kiváló ortodoxok a szakadás után (1878) saját elemi nyitottak. A református egyházközség 1918-ban alakult meg. Korszakunk végén a településen 6 községi elemi iskola, egy-egy községi ipariskola, állami elemi leányiskola, valamint állami polgári iskola is működött a későbbiekben részletesen is tárgyalt evangélikus gimnázium, valamint a szintén evangélikus tanítónőképző mellett.

Mind az evangélikusok, mind a katolikusok többségében szlovák nyelvűek voltak. Azonban a magyar kisebbség hatására már a XVIII. század végén megkezdődött a szlovák nyelv magyarosodása: magyar ragok, szavak használata. A kétnyelvűség az 1830-as évektől mind nagyobb mértéket öltött, s ebben a gimnáziumnak, a tanárainak, valamint az evangélikus egyház vezetőinek is nagy szerepe volt. Mindemellett egészen a dualizmus korának végéig a település megmaradt szlovák többségűnek. 1910-ben 63% tartozott ehhez a nemzetiséghez, a magyarok 37%-ban voltak jelen, a többi nemzetiség aránya 1% alatt maradt. Ugyanakkor az itt élők 85%-a beszélte a magyar nyelvet. Ebben nagy szerepe volt az oktatási intézményeknek. A felekezeti megoszlás ennél sokszínűbb volt, ugyanebben az évben az evangélikusok tették ki a lakosság 85%-át, a római katolikusok a 9%-át, az izraeliták a 4%-át s végül a reformátusok a 2%-át (Szilvássy, 1995. 28–57. o.; Neumann, 1922. 164–168., 216–319. o.).

²⁶ 1822-ben már 5 evangélikus iskola működött a községben. Az 1860-as évektől sorra alakultak a tanyai iskolák. 1897-ben már 17 községi és 13 tanyai iskolája volt csak ennek az egyháznak.

²⁷ A másodikat 1874-ben, a harmadikat pedig 1901-ben.

A település a XVIII. században, valamint a XIX. század első felében jelentős fejlődésen ment keresztül. Ennek volt köszönhető, hogy 1848-ban rendezett jogú városi címet kapott. A kiegyezést követően azonban a fellendülés lelassult, s Szarvas 1872-ben nagyközséggé vált. Csabához hasonlóan lakossága a XIX. század elején szinte kizárólag mezőgazdaságból élt. A jobbágyság felszámolásával és az oktatási intézmények számának gyarapodásával viszont a reformkorban megindult, majd a dualizmus korában felgyorsult a polgárosodás folyamata: egyesületek sora jött létre, nyomda nyílt, lapok jelentek meg. A község fejlődésében nagy szerepet játszottak egyes főnemes családok, mint a gr. Bolza, a gr. Csáky, a br. Podmanczky tagjai (Neumann, 1922. 67–90., 200–209. o.).

II.2. A szarvasi gimnázium története

Az iskola alapítását a Békés-Bánáti Evangélikus Egyházmegye²⁸ 1802. nyári közgyűlése határozta el Boczkó Dániel szarvasi lelkész kezdeményezésére arra hivatkozva, hogy az alföldi evangélikusok számára létre kell hozni latin iskolát.²⁹ Hiszen a legközelebbi evangélikus gimnázium Aszódon volt, emellett választhatták még – ha ragaszkodtak a felekezetük szerinti neveléshez – a soproni, valamint a pozsonyi vagy más felső-magyarországi városok iskoláit. Az első évtizedekben a gimnázium Mezőberényben működött. Úgy gondolták ugyanis, hogy e háromnyelvű (szlovák, német, magyar³⁰) település jó nyelvgyakorlási lehetőséget nyújt az ifjaknak. A falu csendességével, egyszerűségével pedig megfelelő közeget biztosít erkölcsi fejlődésükhöz.

Az iskola már 1802 őszén megnyílt.³¹ (Ez volt Békés vármegyében az első gimnázium.) Az indításhoz szükséges tőkét adakozásból gyűjtötték össze, amelyben több főnemes is részt vett (br. Wenckheim, br. Prónay, br. Podmaniczky). Az igazgatói teendőkkel Tessedik intézetének egykori tanárát, Skolka Andrást bízták meg. A tantestületet rajta kívül két tanár, valamint két lelkész alkotta. A felvett 51 tanuló részére először három bérelt helyiségben folyt a tanítás, egyiket br. Wenckheim Ferencné³² biztosította. Ugyanő 1805-ben malomépítés céljára földet adományozott. A malom az iskola legfontosabb bevételi forrása lett. 1806-ban pedig házat vett, amelyet kedvező feltételekkel eladott a fenntartónak. Az iskola könyvtára is a Wenckheim családtól származott, ahogy a szertárak eszközei is. Az esperesek, az egyházmegyei felügyelő (br. Podmaniczky János³³) és mások adományai is lehetővé tették, hogy az iskola anyagi

²⁸ A két egyházmegye 1836-ban kettévált, az iskola fenntartója ezzel a Békési Egyházmegye lett (Nádor, 1934. 21. o.).

²⁹ Tessedik Sámuel gyakorlati szorgalmatossági iskolája ekkor már működött. Boczkó vele rivalizálva kezdeményezte a gimnázium alapítását.

³⁰ A szlovákok és a németek evangélikusok, a magyarok reformátusok voltak.

³¹ A felsőbb egyházi elismerést 1806-1807-ben nyerte el (Benka, 1895. 56. o.).

³² A családnak kastélya volt a településen.

³³ Podmaniczky „főleg a magyar nyelv sikeres tanításáért lelkesedvén, évi jutalmakkal serkentette a tanulókat...” (Benka, 1895. 18. o.). Éveken keresztül maga fizette továbbá a magyar nyelv és

helyzete stabilizálódjon. A diákok száma növekedett, 1830-ban már 186 fő tanult itt. Problémát egyedül a tanári kar gyakori változása okozott, magasabb fizetésért lelkészi, tanári, sőt néptanítói állásért cserélték fel a mezőberényit (Nádor, 1934. 5–10., 24–25. o.; Benka, 1895. 6–22. o.).

Az intézmény kezdte kinőni a kereteit, a változtatás szükségessége talákozott a szarvasiak kezdeményezésével, akik költözést javasoltak. Üresen állt ekkor már Tessedik iskolája, s gimnáziumtól a község regionális kulturális és gazdasági szerepének megerősödését várta. Az egyházi és a politikai vezetők megnyerték gróf Bolza József helyi – katolikus – földbirtokos támogatását, aki 1833-ban – más birtokosokkal együtt³⁴ – földet, botanikus kertet és két malomhelyet adományozott az iskola számára. Célja a közjó előmozdítása és a nemzeti nyelv terjesztése volt. Az adomány jövedelmét az iskola bárhogy felhasználhatta.³⁵ Viszonzásul br. Prónay Albert egyházmegyei felügyelő 1000 Ft-ot ajánlott fel a római katolikus diákok vallás-erkölcsi tanulására. (Ennek nem lett eredménye, mert a főpapok eltiltották a katolikus diákokat a protestáns intézetek látogatásától.) Az egyházmegye területén működő egyházközségek lélekszám arányában járulékot fizettek a gimnázium fenntartására. Az egyházközség 5000 Ft-ért átadta Tessedik egykori iskoláját, ahol 1834-ben kezdődött meg – újra – a tanítás. Ennek a feltétele az volt, hogy a helybeli evangélikus tanulók lehetőleg alacsony tandíjat fizessenek. (A mezőberényi épületet bérbe adták, majd eladták, ahogy a malmot is.)

A mindenképpen kedvezőbb anyagi helyzet ellenére az iskola hamar hanyatlásnak indult. Ennek oka a túlzott engedékenység miatti rossz fegyelem, illetve tanulmányi eredmény, az igazgató személye és a tantestületen belüli konfliktusok voltak. A fejlődést a költő és drámaíró, MTA és Kisfaludy Társaságbeli tag Vajda Péter alkalmazása és igazgatóvá történő kinevezése hozta meg (1843).³⁶ Vajda nagy erővel látott munkához, a szaktanításra való áttérés érdekében két új tanszéket szervezett, s az egyiket Bloch Móricc (Ballagi Mór) töltöttek be.³⁷ Áttértek az 1842-es zay-ugróci egyetemes evangélikus tanterv szerinti

irodalom tanárt. A tanítás nyelve egyébként eleinte a latin volt. 1809-től oktatták a magyar nyelvet, irodalmat, földrajzot és történelmet – eleinte a református lelkész önként. 1826-ban az esperességi közgyűlés kötelezte a gimnáziumból kikerülő lelkészeket, hogy hálából egy évig magyart tanítsanak. Az első évtizedekben külön tárgyként tanították a németet. Vajda igazgatóságától kezdve magyar érzelmű nevelés jellemezte az intézetet. Tatay az egyházi autonómiára hivatkozva küzdött az abszolutizmus germanizáló törekvései ellen. A szarvasiak kettős kötődését mutatja, hogy 1907-ben a felvidéki szlovák diákok pánszláv egyesületét a helyiek leplezték le. (Nádor, 1934. 28–29., 45–46. o.; Benka, 1895. 83–84. o.)

³⁴ Gr. Batthyány Istvánné gr. Bolza Anna, gr. Mitrovsky Vilmosné br. Schröfl Jozefa, gr. Esterházy Mihályné br. Schröfl Antónia.

³⁵ A mezőberényiek is összefogtak, a br. Wenckheim család is felajánlott 150 holdat, malmot és házhelyeket, de nem tudták a költözést megakadályozni. Óvásukat az egyházmegyei közgyűlés elutasította (Benka, 1895. 23–24. o.).

³⁶ Ezért vette fel a nevét az iskola 1930-ban.

³⁷ Bloch 1843-ban tért át az evangélikus vallásra. 1848-ig maradt Szarvason, ekkor belépett a hadseregbe. A szabadságharc bukása után Szarvasra internálták, a gimnáziumban viszont nem

oktatásra. (Korábban saját tanterv szerint tanítottak.) 1843/44-től pedig minden tantárgyat magyarul oktattak. Vajda volt az, aki kezdeményezte, hogy az iskolát az egyházkerület sajátjának ismerje el, hogy viselhesse a líceum nevet, s hogy legyen konviktusa. E célok megvalósulását váratlan halála (1846) megakadályozta. (Közülük a bölcsészeti-teológiai tanfolyam indításával egyedül a líceumi jelleg valósult meg.) Utóda Ballagi, az övé a fiatal Gerő (Greguss) Ágost lett, aki 1849-ig maradt az iskolában, akkor ugyanis politikai okokból a kormánybiztos felfüggesztette a működését.

Az egyházmegyei közgyűlés vállalta, hogy az Entwurf szigorú követelményeinek (pl. 12 szaktanár alkalmazása) eleget tesz, s így megőrzi a főgimnáziumi státuszt. Nehéz küzdelem következett, amelyben a város, az egyházmegyei egyházközségek, valamint a helyi arisztokraták³⁸ áldozatkészségének köszönhetően sikerült talpon maradni. Tatay István igazgató 1857-ben, majd újra és újra kérelmezte az iskola nyilvánossági jogát és egyben kijelentette, a tanítási nyelv a jövőben is a magyar lesz. 1858-ban előkészítő osztály nyílt, amely 1867/68-ig működött. 1862-ben új tanterv lépett életbe, mely szerint az alsó osztályokban az evangélikusoknak – hacsak a szülők felmentést nem kértek –, a felső osztályokban pedig az egyházi pályára készülőknek a szlovák nyelvet is tanították. A német oktatása a III. osztályban kezdődött. Az 1860-as években Tatay vezetése alatt jelentős fejlődésen ment keresztül az iskola, amely a kiegyezésnek köszönhetően megkapta a nyilvánossági jogot, valamint az érettségi tartásának a jogát.

1860-ban tanítóképzést indítottak³⁹ intézményen belüli differenciálással: az utolsó két osztályban elkülönülő tantervvel. 1864-től három éven keresztül plusz egy éves képzést kínáltak a „tanítójelölteknek”. 1867/68-tól a négy felső osztályba került a tanítóképzés, a követelmények növekedésével a gimnáziumétól mind inkább eltérő tartalommal. Az egyre távolodó ág 1907-ben lett önálló. Fenntartását az egyházkerület vette át. 1917/18-ban tanítónőképzővé szervezték át. (Ez lett az első evangélikus intézmény ebből a típusból.)

1864-ben egyéves teológiai tanfolyamot létesítettek, amely 1868-ban szűnt meg. 1872-ben befejeződött az iskolaépület átalakítása, bővítése, ami lehetővé tette a tanulói létszám emelkedését (lásd 5. ábra). Felépült a tornacsarnok is, így 1874/75-ben kötelezővé tették a tornaórát. Az évtized végén a gimnáziumnak uszodája is lett a folyón. 1891-ben az alumneum külön épületbe költözött. 3 évvel később pedig átadták az új tornacsarnokot (*Nádor*, 1934. 10–17., 27., 31–33. 37., 41., 44. o.; *Benka*, 1895. 22–49. o.; *Neumann*, 1922. 296–297., 306–322. o.).

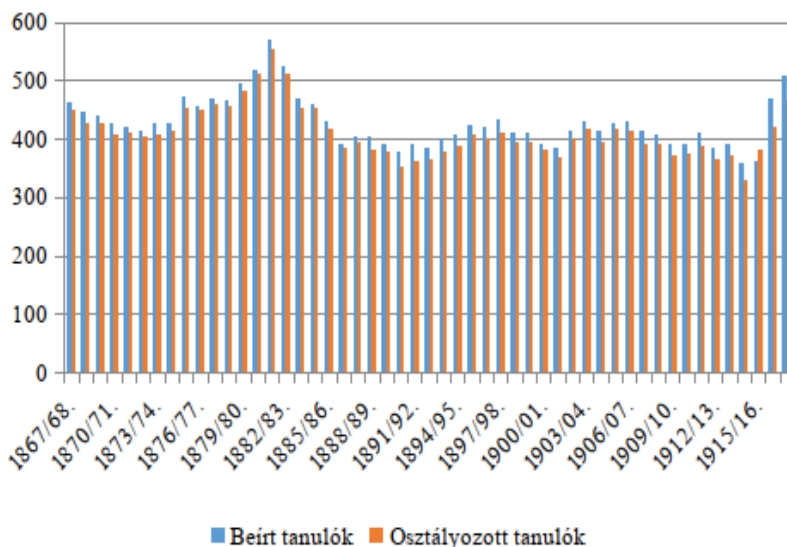
Minden fejlesztés dacára az 1883. évi középiskolai törvénynek az iskola

taníthatott.

³⁸ Ők összefogva tanszékalapítványt tettek.

³⁹ Ez a kezdeményezés nem volt előzmény nélküli. Már az iskola alapításával az volt az egyházmegye célja, hogy a tanítóhiányt mérsékelje. 1845-ben a tanítónak készülőknek zenét, szlovák nyelvet, vallásitanítás módszertanát tanítottak, elemi iskolában hospitáltak, sőt gyakorlatitanítást is végeztek.

5. ábra. A szarvasi gimnázium tanulói létszáma a dualizmus korában
Forrás: Értesítő Szarvas, 1867/68–1917/18.

önerőből már nem tudott megfelelni. Többször is kért és kapott ideiglenes fenntartási államsegélyt, mígnem 1895-ben megszületett a megállapodás. E szerint a VKM évi 14 000 Ft támogatást – később ezt többször emelték – ad, ennek fejében a 13 tanár közül 5 kinevezési joga őt illeti, s a gimnáziumnak át kell térnie az állami tantervre. Ekkor a fenntartó is változott: a békésiből alakult három egyházmegye (Arad-Békési⁴⁰, Békési, Csanád-Csongrádi) tulajdonába került.

Mivel a régi épület szűkké és célszerűtlenné vált, az új pedagógiai és egészségügyi követelményeknek nem felelt meg, a VKM új emelésére kötelezte a fenntartókat, amely 1906-ra készült el (vö. 2. kép). Az 1912/13-as tanévben először az I., utóbb több osztály is párhuzamossá vált – noha a tanulói létszám lényegesen nem változott.

A háború ennek az iskolának az életét is megbolygatta. 1914/15-ben a tornatermet és a mellette lévő épületet, ahol tornaszertár és az önképzőkör szoba kapott helyet, katonai kórház céljára lefoglalták. 1916-ban menekült diákokat fogadtak be, valamint elhelyezték a polgári és az állami elemi leányiskolát. 1919-ben román katonákat kellett beszállásolni (Nádor, 1934. 17–21. o.; Neumann, 1922. 299–303. o.). Az iskola típusa a klebelsbergi középiskolai törvényt követően is gimnázium maradt. Az intézményt 1948-ban államosították, s csak 2012-ben lett ismét az evangélikus egyházé.⁴¹

⁴⁰ 1918-ig maradt a fenntartók közt.

⁴¹ Iskolánk múltjáról, Letöltés: <http://www.vajdaevang.hu/index.php/2012-09-27-11-44-5>

2. kép: A szarvasi főgimnázium új épülete
Forrás: Follajtár és Molnár, 1936. 414. o.

II.3. 3.3. A szarvasi gimnázium tanulói

Alábbiakban a gimnázium tanulóit mutatjuk be felekezeti, nemzetiségi, illetve illetékességi szempontból, ahogy azt a csabai iskola estén tettük. Amennyiben a diákok felekezeti megoszlását megvizsgáljuk (lásd 6. ábra) korántsem oly jelentős az evangélikusok számaránya, mint ami a település történetéből várható lenne: az első évben 54%, az utolsóban 55%, a legalacsonyabb 1880/81-ben (39%). Ennek egyik oka a katolikusok számára kedvező tandíjpolitika lehet, amely gr. Bolza József kikötése volt. Meglepő lehet az izraeliták második pozíciója is az első három kiválasztott évben (18–22%). Ezt követően a katolikusok mögé szorultak vissza. Mindezzel együtt ez a felekezet lényegesen felülreprezentált volt a gimnázium tanulói közt. A képzeletbeli negyedik helyen álltak a reformátusok, míg az utolsón – csökkenő arányban – a görög keletiek. Utóbbi a délvidéki iskolarendszer fejlődésének az eredménye. Amennyiben a két elemzett gimnázium felekezeti szempontból összehasonlítjuk, abból az tűnik ki, hogy Szarvason kisebb volt a változás ebben a tekintetben, mint Csabán.

A 7. ábrán a tanulók anyanyelvét (első két tanév) vagy nemzetiségét (többi tanév) láthatjuk. Minden bizonnyal túlzóak az adatok: a kettős identitással rendelkezők inkább magyarnak vallhatták magukat. Az anyanyelv helyett a nemzetiség kategória még inkább elősegíthette ezt a döntést. A szlovák anyanyelvűek/nemzetiségűek aránya 0–8% között mozgott a vizsgált tanévekben. Náluk is kevesebben voltak a németek. Három tanévben pedig csak magyar anyanyelvű diák tanult a gimnáziumban, ami a valószerűtlen. A többnyelvűségről árulkodik a csak magyar nyelvet beszélő diákok aránya: ez 61% (1910/11.), illetve 73% (1915/16.) volt.

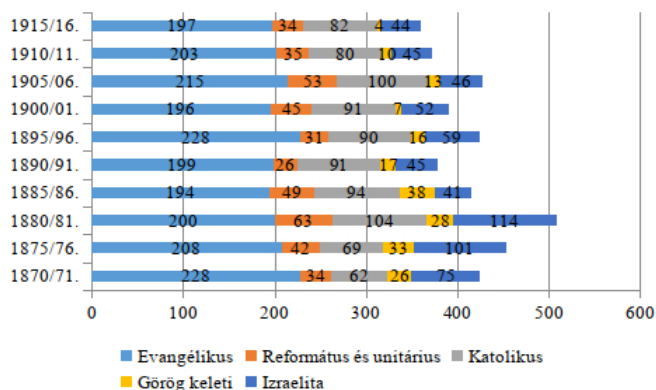
o/tortenet 2018. június 17.

⁴³Négy tanév (1875/76., 1880/81., 1885/86. és 1910/11.) esetén az osztályozott, egyébként a beírt tanulók. 1880/81. év 3 tanulójáról nem volt adat.

⁴³Négy tanév (1875/76., 1880/81., 1885/86. és 1910/11.) esetén az osztályozott, egyébként a beírt tanulók.

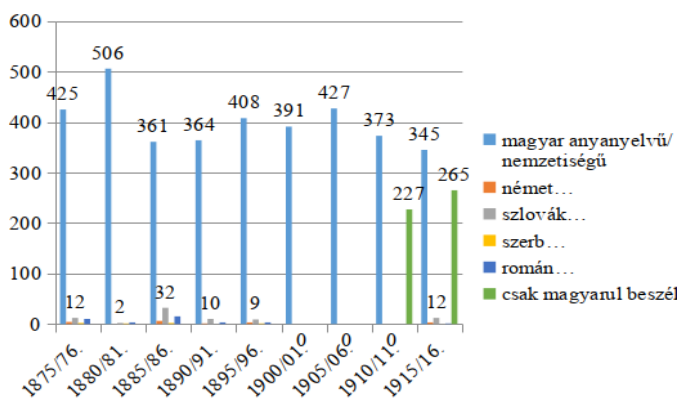
6. ábra. A szarvasi evangélikus gimnázium diákjainak⁴² felekezeti megoszlása 5 éves bontásban (fő)

Forrás: Értesítő Szarvas, 1870/71. 29. o.; 1875/76. o. n.; 1880/81. o. n.; 1885/86. 54. o.; 1890/91. 55. o.; 1895/96. 77. o.; 1900/01. 77. o.; 1905/06. 100. o.; 1910/11. 105. o.; 1915/16. 86. o.

7. ábra. A szarvasi gimnázium tanulóinak⁴³ anyanyelve/nemzetisége, valamint a magyarul beszélők száma 5 éves bontásban (fő)

Forrás: Értesítő Szarvas 1875/76. o. n.; 1880/81. o. n.; 1885/86. 54. o.; 1890/91. 55. o.; 1895/96. 77. o.; 1900/01. 77. o.; 1905/06. 100. o.; 1910/11. 105. o.; 1915/16. 86. o.

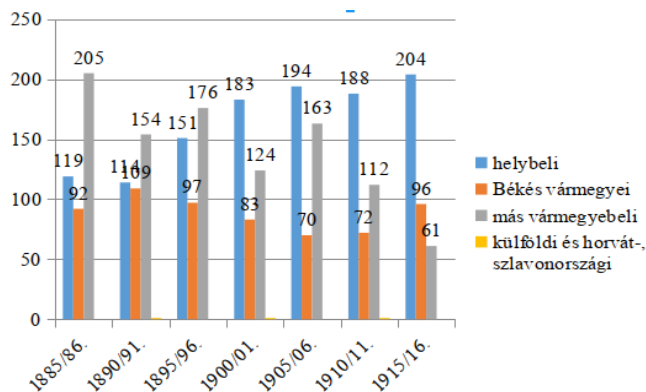

Amennyiben a diákok lakóhelyét megnézzük, a csabaival éppen ellentétes tendenciát figyelhetünk meg: növekedett a helyiek aránya. Ennek hátterében a gimnáziumok s köztük a nyolcosztályosak számának a gyarapodása állhat. A Békés vármegyében lakók arányának XX. század eleji csökkenése feltehetőleg a csabai gimnázium nyolc osztályossá fejlesztésével magyarázható.

⁴³1885/86-ban és 1910/11-ben az osztályozott, egyébként pedig a beírt tanulók.

8. ábra. A szarvasi gimnázium diákjainak a lakóhelye 5 éves bontásban

Forrás: Értésítő Szarvas, 1875/76. o. n.; 1880/81. o. n.; 1885/86. 54. o.; 1890/91. 55. o.; 1895/96. 77. o.; 1900/01. 77. o.; 1905/06. 100. o.; 1910/11. 106. o.; 1915/16. 88. o.

II.4. Arisztokrata tanulók a szarvasi gimnáziumban

A gimnázium történetében – a csabai iskoláéval ellentétben – a főnemesség sokkal nagyobb aktivitást mutatott. A gimnázium alapításakor, valamint a Szarvasra költözéskor különösen megnyilvánult az itt lakó főrendek adakozásban is megnyilvánuló segítő szándéka. A nagyvonalúságra a dualizmus korából is találunk példát: gr. Bolza Antalné 1871-ben alapítványt tett, mely szerint évente 6 arany ösztöndíjjal támogatja a szegény, de tehetséges diákokat vallási és nemzeti tekintet nélkül.⁴⁴

A diákok közt is nagyobb számban találunk arisztokrata tanulókat. Az értesítők szerint összesen 17 fő tanult itt a dualizmus korában, legnagyobb számban az 1880-as, 1890-es években (lásd 9. ábra). Legtöbb diákot a katolikus báró⁴⁵ Exterde család adta az iskolának: négy testvér, báró Exterde Adolf ügyvéd és Daróczy Eleonóra gyermekei tanultak a falai közt. Vilmos (1874–1909), Kálmán (1875–n.a.), Andor (1876–1905) és Sándor (1879–n.a.) mind Kisjenőn születtek Arad vármegyében. Kálmán valamennyi osztályt Szarvason végezte el, s egyszerűen érett minősítéssel érettségi vizsgát is itt tett. A testvérei az I–V. osztályt járták itt. Sándor el is végezte az V. osztályt, Kálmán kimaradt, Vilmos pedig magántanulóként ismételte (Ettől eltekintve mind a négyen végig nyilvános tanulók voltak.)⁴⁶ (Gudenus, 1990. 380–381. o.; Héjja és Erdész, 2010. 271. o.). Kálmánt végzősként a Vajdakör titkárául választották.⁴⁷ Egyikük

⁴⁴ Értésítő Szarvas, 1870/71. 32. o.

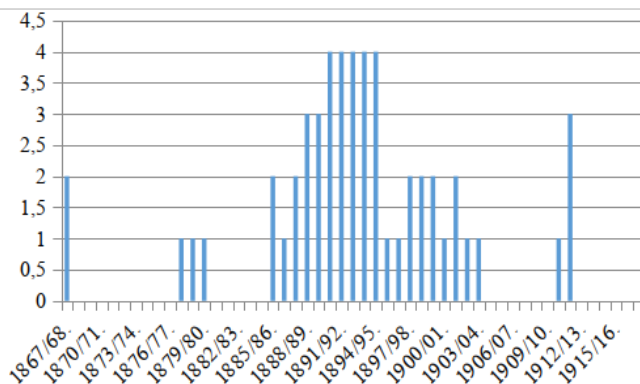
⁴⁵ A cím hannoveri vagy hesseni eredetű, s nem lett Magyarországon elismerve.

⁴⁶ Értésítő Szarvas, 1885/87. 18. o.; 1886/87. 23. o.; 1887/88. 21., 25. o.; 1888/89. 22., 24., 27. o.; 1889/90. 21., 23., 25. o.; 1890/91. 21., 22., 25. o.; 1891/92. 19., 24., 25. o.; 1892/93. 22., 26., 28. o.; 1893/94. 221., 7. o.; 1894/95. 211., 218., 272. o.; 1895/96. 35. o.

⁴⁷ Értésítő Szarvas, 1894/95. 233. o.

volt 1917-ben,⁴⁸ Andor királyi járásbíróági írnok lett (*Gudenus*, 1990. 381. o.).

Forrás: Értesítő Szarvas 1867/68–1917/18.

⁴⁸ Beszélgetés..., 1917. 5. o.
⁴⁹ Értesítő Szarvas 1910/11. 104. o.; 1911/12. 42., 43., 44. o.; Értesítő Esztergom 1909/10. 78. o.; 1910/11. 112., 129. o.
⁵⁰ Szülei neve: gr. Uiberacker Farkas és br. Rudnyánszky Teréz.
⁵¹ Értesítő Szarvas 1877/78. 62. o.; 1878/79. 25. o.; 1879/80. 45., 73. o.
⁵² Értesítő Szarvas 1867/68. 23. o.

⁴⁹ Értesítő Szarvas 1910/11. 104. o.; 1911/12. 42., 43., 44. o.; Értesítő Esztergom 1909/10. 78. o.; 1910/11. 112., 129. o.

⁵¹ Értésítő Szarvas 1877/78. 62. o.; 1878/79. 25. o.; 1879/80. 45., 73. o.

⁵² Értesítő Szarvas 1867/68. 23. o.

1876-ban szerzett ügyvédi diplomát. A VKM-ben dolgozott 1881 és 1888 között, amikor a vallás- és tanulmányi alapokra felügyelő bizottság előadójává nevezték ki. 1876-ban tagja lett a Főrendiháznak (*A magyar országgyűlés*, 1906. 162. o.).

Az iskola történetében fontos szerepet játszó gr. Bolza családnak két tagja volt a szarvasi gimnázium diákja. Gr. Bolza József és gr. Pálffy Alice gyermeke, Péter (1883–1930) magántanulónként két évre iratkozott be, az I. osztályt ismételte. Tiszakürtön élt ekkor, Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében⁵³ (*Gudenus*, 1990. 199. o.). Unokatestvére, a szarvasi kastélyban lakó Alfonz (1886–1935), gr. Bolza Géza és br. Bánhidy Mária gyermeke, viszont mind a nyolc osztályt itt végezte el eleinte magán, az V. osztálytól pedig nyilvános tanulónként. Az érettségi vizsgát is Szarvason tette le jeles eredménnyel. Végzősként, illetve egy évre rá is tett adományt az iskola javára. Először a zenetárat gazdagította, majd a könyvtárat.⁵⁴ 1917-ben pedig a tanítóképzőnek zongorát vásárolt. (*A bányai...*, 1918. 79., 99. o.) Alfonz jogi tanulmányokat folytatott Budapesten, ahol aktív szerepet vállalt az egyetemi egyesületi életben, majd eleinte ügyvédként, később törvényszéki jegyzőként, utóbb ügyészként, majd bíróként dolgozott.⁵⁵

Rokona, báró Bánhidy Sándor⁵⁶ is az iskola diákja volt, mégpedig három esztendeig. Magántanulónként végezte el itt a II. és a III. osztályt, a IV. osztályból azonban év közben kimaradt.⁵⁷ Valószínűleg édesapja volt az, aki a tanulmányai alatt többször anyagilag is támogatta a Tanulók segélyező egyesületét.⁵⁸

A békési, katolikus vallású Drechsler Gyula báró mindössze egy évig járt (1885/86.) a szarvasi gimnáziumba, mégpedig a VII. osztályba.⁵⁹ Később jogi diplomát szerzett, s szerepet vállalt a vármegyei politikai életben. (*A vármegye bizottságai*, 1901. 2. o.) Ügyvédként is praktizált. (*Meghívó*, 1908. 6. o.) Báró Ditfurth Henning (1880–1911)⁶⁰ az alsó négy osztályt végezte el Szarvason magántanulónként.⁶¹ (*Gudenus*, 1999a. 71. o.) 1899-ben a haditengerészetnél kedétságspiráns lett, később ott szolgált, 1911-ben fregatthadnagyi rangban állt. (*Rangs- und Eintheilungs-Liste...*, 1899. 26. o., *Rangs- und Eintheilungs-Liste...*, 1911. 118. o.)

⁵³ Értesítő Szarvas, 1893/94. 19. o.; 1894/95. 207. o.

⁵⁴ Értesítő Szarvas, 1896/97. 30. o.; 1897/98. 45. o.; 1898/99. 51. o.; 1899/00. 29. o.; 1900/01. 41. o.; 1901/02. 81. o.; 1902/03. 52. o.; 1903/04. 103., 172. o.; 1904/05. 76. o.

⁵⁵ *A Budapesti...*, 1906. 99., 103. o.; *A Budapesti...*, 1907. 100., 103., 104. o.; *A Budapesti...*, 1908. 102., 106. o.; *Bolza Alfonz...*, 1913. 3. o.; *Esküdték sorsolása*, 1917. 9. o.; *Kinevezések*, 1923. 1. o.; *Gudenus*, 1990, 200. o.

⁵⁶ Született Simándon (Arad vármegye) 1891 körül.

⁵⁷ Talán a szegedi piarista gimnáziumban folytatta tanulmányait, de a IV. osztály anyagából – legalábbis az értesítő szerkesztésének lezárásáig – nem vizsgázott le. (Értesítő Szeged, 1901/02. 124. o.)

⁵⁸ Értesítő Szarvas, 1899/01. 26., 48. o.; 1900/01. 39., 60. o.; 1901/02. 80. o.

⁵⁹ Értesítő Szarvas, 1885/86. 27. o.

⁶⁰ Br. Ditfurth Ferdinánd és Gaidarus Zsófia gyermeke. Apja uradalmi igazgató volt a gróf Edelsheim-Gyulai család zarándi (Arad vármegye) birtokán.

⁶¹ Értesítő Szarvas, 1890/91. 19. o.; 1891/92. 22. o.; 1892/93. 24. o.; 1893/94. 23. o.

A szintén evangélikus br. Ambrózy Andor (1878–1932)⁶² mindössze egy évig tanult Szarvason (1894/95.), a VII. osztályt már a pozsonyi evangélikus gimnáziumban végezte el.⁶³ (*Gudenus*, 1990. 43. o.) További tanulmányainak a helyszínét nem ismerjük. Diplomata lett, majd az ország szétdarabolása után bántási birtokán gazdálkodott, s tevékeny szerepet vállalt az Erdélyi Magyar Pártban, a bántási tagozat elnöke is volt. Apjához hasonlóan az egyházi közéletből is kivette részét, először a bántási egyházmegyében vállalt szerepet, majd az erdélyi evangélikus egyház főgondnoki tisztjét töltötte be. (*Meghalt...*, 1932. 7. o.)

A Tiszaroffon élő gr. Waldeck Hubert (1881–1968)⁶⁴ magántanulóként két év alatt végezte el a VI. osztályt Szarvason,⁶⁵ majd a kiskunhalasi református gimnázium tanulója lett.⁶⁶ 1902-ben a csurgói református gimnáziumban tett érettségi vizsgát. Később birtokán gazdálkodott, a református egyházban pedig tisztséget viselt.⁶⁷

A szarvasi gimnáziumban tanuló arisztokraták Békés vármegyében, vagy a környező vármegyék egyikében, leginkább az aradiban laktak. Ez lehetett az oka annak, hogy sokan közülük nyilvános tanulók voltak (lásd 1. táblázat.) Szintén ebből következik, valamint az iskolának a felekezetek iránti nyitottságából, illetve az arisztokrácia körében a katolikus vallás felülreprezentáltságából, hogy a legtöbben a katolikus egyház tagjai voltak (lásd 2. táblázat).

A 3. táblázatból látható, hogy az arisztokrata tanulók viszonylag kevés, átlagban mindössze 2 tanévet kezdtek meg a szarvasi főgimnáziumban. Mindössze ketten végezték el ebben az intézményben valamennyi osztályt. Jellemzően az al gimnáziumi osztályok egyikébe (és másikába) jártak (lásd 4. táblázat).

1. táblázat. *A szarvasi arisztokrata tanulók tanulmányi státusza (1867/68–1917/18).*

Nyilvános tanuló	Magántanuló	Nyilvánosból magántanuló	Magántanulóból nyilvános tanuló
7	8	1	1

⁶² Br. Ambrózy Béla (1838–1911) huszárszázados, országgyűlési képviselő, bántási egyházmegyei felügyelő, méhészeti szakíró adoptált fia. (*Sturm*, 1892. 173. o.; *A bántási egyházmegye...*, 1911. 8. o.)

⁶³ Értésítő Szarvas, 1894/95. 215. o.; Értésítő Pozsony, 1895/96. 113. o.

⁶⁴ Gr. Waldeck Frigyes és Borbély Etelka harmadik fiúgyermek. (*Gudenus*, 1998. 209–210. o.)

⁶⁵ Értésítő Szarvas, 1897/98. 51. o.; 1898/99. 55. o.

⁶⁶ Itt is magántanuló volt, de kimaradt, nem tudni, hol vizsgázott le végül. (Értésítő Kiskunhalas, 1899/00. 45. o.)

⁶⁷ Waldeck Hubert. Letöltés: <http://www.vfmk.hu/de/node/4385>. 2018. június 17.

2. táblázat. *A szarvasi arisztokrata tanulók vallása (1867/68–1917/18.*
Forrás: Értesítő Szarvas, 1867/68–1917/18.

Vallás	Fő	Család
Evangelikus	2	2
Református	1	1
Katolikus	14	7
Összesen	17	10

3. táblázat. *A főnemesek által a szarvasi gimnáziumban megkezdett tanévek száma (1867/68–1917/18.*
Forrás: Értesítő Szarvas, 1867/68–1917/18.

Tanév	1	2	3	4	5	6	7	8
Főnemes (fő)	5	2	2	1	2	3	0	2

4. táblázat. *A főnemesek által a szarvasi gimnáziumban megkezdett osztályok száma (1867/68–1917/18.)*
Forrás: Értesítő Szarvas, 1867/68–1917/18.

Osztály	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Főnemes (fő)	8	8	8	10	5	5	4	3

ÖSSZEGZÉS

A két Békés vármegyei középiskola közül az arisztokrata családok gyermekeik számára magasabb presztízse miatt egyértelműen a nyolc osztályos főgimnáziumot választották, hiszen míg a szarvasi iskolában tizenheten tanultak, addig a csabaiban mindössze egyetlen főnemes. A vármegyéből vagy a környező megyék egyikéből érkeztek, tehát az iskola vonzáskörzetéből, s felekezeti különbség nélkül választották ezt az intézményt. A többség tanulmányútjában Szarvas csak intermezzo volt. Mindössze ketten iratkoztak be valamennyi osztályba, s tettek is itt érettségi vizsgát. Jelentősnek mondható a rokoni összefonódás a diákok közt: a testvéri vagy az unokatestvéri kötelék. Néhányan később egyházi pozíciót is betöltöttek, de ez az arisztokrácia körében nem volt szokatlan, ezért nem lehet az iskola hatásának tulajdonítani. Viszonylag kevés esetben tudunk a pályaválasztás nyomára bukkanni. Ügyvéd, politikus, diplomata, birtokos foglalkozással találkozhattunk.

FORRÁSOK

- A bánsági egyházmegye gyásza. *Evangélikus Lap*, 1. 15. sz. (1911. április 8.) 8.
- A bányai ágost. hitv. ev. egyházkerület 1918. évi szeptember hó 5-én és 6-án Budapesten megtartott évi közgyűlésének jegyzőkönyve. Bányai ág. hitv. ev. egyházkerület, Budapest, 1918.
- A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MCMVII–MCMVIII. Budapest, 1908.
- A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MCMVI–MCMVII. Budapest, 1907.
- A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MCMV–MCMVI. Budapest, 1906.
- A magyar országgyűlés. A főrendiház és a képviselőház tagjainak életrajzi adatai. Magyar Tudósító Szerkesztősége, Budapest, 1906.
- A vármegye bizottságai. *Békésmegyei Közlöny*, 27. 102. sz. (1901. december 22.) 2.
- Árpád Lajos báró Solymossy. Letöltés: <https://www.geni.com/people/%C3%81rp%C3%A1d-Lajos-b%C3%A1r%C3%B3-Solymossy/6000000018664882551> 2017.12.17.
- Bene János és Szabó Péter (2003): *A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938–1945*. Jósza András Múzeum, Nyíregyháza.
- Benka Gyula (1895): A szarvasi ágost. hitv. ev. főgymnasium története 1802–1895. In: Benka Gyula: *A békési ág. hitv. evang. egyházmegye tulajdonát képező, általa fentartott szarvasi főgimnázium értesítője 1894–95-ről*. Gyoma. 3–197.
- Beszélgetés Arad háborús közélélmzéséről. *Délmagyarország*, 6. 212. sz. (1917. szeptember 13.) 5.
- Bolza Alfonz gróf, mint életmentő. *Békésmegyei Közlöny*, 45. 68. sz. (1913. augusztus 28.) 3.
- Bukovszky János (1896): A békés-csabai ág. hitv. ev. algymnasium története. In: Bukovszky János (szerk.): *A békés-csabai ág. hitv. ev. algymnasium XXXI-ik értesítője*. 1895–96. Békéscsaba. 3–83.
- Domokos Tamásné Molnár Judit (1980): Az oktatás tárgyi feltételeinek alakulása (1855–1980). In: Kruchió Gábor (szerk.): *A békéscsabai Rózsa Ferenc gimnázium 125 éve*. Békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium és Nyomdaipari Szakközépiskola, Békéscsaba, 91–114.
- Értesítő Békéscsaba 1867/68. = *A békés-csabai ág. hitv. algymnasium értesítője*. 1867/68. Gyula, 1868.. [Megjelent változó címmel évente, a többi évfolyam hasonló elv szerint rövidítve.] Értesítő Esztergom 1909/10. = *A pannonthalmi Sz. Benedek-rend Esztergomi Főgimnáziumának értesítője az 1909–1910. iskolai évről*. Közzéteszi Hollósi Ruppert, Esztergom, 1910. Értesítő Esztergom 1910/11. = *A pannonthalmi Sz. Benedek-rend Esztergomi Főgimnáziumának értesítője az 1910–1911. iskolai évről*. Közzéteszi Molnár Szulpic, Esztergom,.

Értesítő Pozsony 1895/96. = A pozsonyi ágostai hitvallású evang. lyceum értesítője az 1895/96-diki tanévről. Közzé teszi Zorkóczy Samu, Pozsony, 1896.

Értesítő Szarvas 1867/68. = A békési ágost. h. ev. egyházmegyétől fentartott s igazgatott szarvasi főiskola értesítője az 1867/68-iki tanévről. Közzé teszi Tatay István, Gyula. 1868. [Megjelent változó címmel évente, a többi évfolyam hasonló elv szerint rövidítve.]

Értesítő Szeged 1901/02. = *A kegyes tanító-rendiek vezetése alatt álló szegedi városi főgymnasium értesítője az 1901–1902. tanévről.* Közzéteszi Cserép Sándor igazgató, Szeged, 1902..

Esküdtek sorsolása. *Békés*, **47.** 42. sz. (1915. október 17.) 9.

Follajtár Ernő és Molnár Endre (1936): Békéscsaba megyei város. In: Márkus György (szerk.): *Békés vármegye.* Békésvármegye monográfiája szerkesztősége és kiadóhivatala, Budapest. 203–238.

Gudenus János József (1990): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája.* I. Natura, Budapest.

Gudenus János József (1998): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája.* IV. Heraldika, Budapest.

Gudenus János József (1999a): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*, III. kötet. Heraldika Kiadó, Budapest.

Gudenus János József (1999b): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája.* V. Heraldika, Budapest.

Héjja Julianna Erika és Erdész Ádám (2010, szerk.): *Kisvárosi polgárok. Források 1866–1919.* Békés Megyei Levéltár, Gyula.

Iskolánk múltjáról. Letöltés: <http://www.vajdaevang.hu/index.php/2012-09-27-11-44-50/tortenet> 2017.12.21.

Kinevezések. *Békés*, **55.** 75. (1923. szeptember 19.) 1.

Köteles Lajos (1998): A polgári átalakulás tábora Békéscsabán. In: Micheller Magdolna (szerk.): *Körös tanulmányok.* Körös Főiskola, Békéscsaba. 7–14.

Közjegyzői okiratok, A jogszolgáltatás területi szervei, Fodor Antal közjegyző iratai, Okiratok, HU BFL - VII.158.a - 1930 – 0281. Letöltés: <https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Kozjegyzoi/515792/>. 2017.12.17.

Kruchio Gábor (1980): A békéscsabai gimnázium első évtizedei (1855–1957). Horváth János és Bukovszky János algimnáziumi igazgatók írásából. In: Kruchio Gábor (szerk.): *A békéscsabai Rózsa Ferenc gimnázium 125 éve.* Békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium és Nyomdaipari Szakközépiskola, Békéscsaba. 9–90.

[Sine nomine] (1932): Meghalt Ambórzly Andor báró, az erdélyi magyar pártbánsági tagozatának elnöke. *Prágai Magyar Hírlap*, **11.** 250. sz. (1932. november 3.) 7.

[Sine nomine] (1908): Meghívó. *Szamos*, **40.** 59. sz. (1908. július 23.) 6.

Mészáros István (1988): *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948: Általánosan képző középiskolák.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Nádor Jenő (1934): *A szarvasi ág. hitv. ev. Vajda Péter Gimnázium története.* Szarvasi Öregdiákok Szövetsége, Budapest.

Neumann Jenő (1922): *Szarvas nagyközség története*. Szarvas község, Szarvas. Országos egyház, kerületek. Letöltés: <http://eol.lutheran.hu/?p=38> 2017.12.17.

Papp János (1998): A polgárosodás első évtizedei Békés-Csabán az iskolai és a színészeti események tükrében (1845–1879). A polgári iskolarendszer kialakulásának kezdetei Békéscsabán. In: Micheller Magdolna (szerk.): *Körös tanulmányok*. Körös Főiskola, Békéscsaba, 51–54.

Pataki Sámuel (1944): *A békéscsabai evangélikus Rudolf-Gimnázium LXXIII. évkönyve az 1943–44. iskolai évről. (Az intézet fennállásának 86. évében)*. A békéscsabai evangélikus egyházközség, Békéscsaba.

Rangs- und Eintheilungs-Liste der k. und k. Kriegsmarine. Richtiggestellt bis 6. September 1911. Wien, 1911.

Rangs- und Eintheilungs-Liste der k. und k. Kriegsmarine. Richtig gestellt bis 15. November 1899. Wien, 1899.

Rébay Magdolna (2017): A pozsonyi evangélikus gimnázium a dualizmus korában különös tekintettel az arisztokrata tanulókra. In: Rébay Magdolna (szerk.): *„...szelíd, de szigorú és egyben nagyon igazságos bánásmódban...”: Arisztokraták nevelése-oktatása Magyarországon a XIX–XX. században*. Belvedere Meridionale, Szeged. 193–216.

Slezsák Imre (1987): *Edelény és környéke*. K. n. Edelény.

Sturm Albert (1892, szerk.): *Országgyűlési almanach 1892–1897*. K. n., Budapest.

Sturm Albert (1897, szerk.): *Országgyűlési almanach 1897–1901*. Budapesti Tudósító, Budapest.

Sturm Albert (1901, szerk.): *Országgyűlési almanach 1901–1906*. Budapesti Tudósító, Budapest.

Szathmáry Sándor (1900, szerk.): *A kis-kun-halasi helv. hitv. lyceum értesítője az 1899–900-ik tanévről*. Halas.

Szepesi Ildikó (1980): A Rudolf Főgimnázium története (1897–1924). In: Kruchió Gábor (szerk.): *A békéscsabai Rózsa Ferenc gimnázium 125 éve*. Békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium és Nyomdaipari Szakközépiskola, Békéscsaba. 171–235.

Szilvássy László (1995): *Szarvas történelme a honfoglalástól a reformkorig (1825)*. Öntözési Kutató Intézet, Szarvas.

Végh Lászlóné (1980): Az iskola benépesítése és vonzáskörzete, a végzett tanulók elhelyezkedése. In: Kruchió Gábor (szerk.): *A békéscsabai Rózsa Ferenc gimnázium 125 éve*. Békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium és Nyomdaipari Szakközépiskola, Békéscsaba, 115–169.

Virág László (1998): A polgári iskolarendszer kialakulásának kezdetei Békéscsabán. In: Micheller Magdolna (szerk.): *Körös tanulmányok*. Körös Főiskola, Békéscsaba. 55–62.

Waldeck Hubert. Letöltés: <http://www.vfmk.hu/de/node/4385> 2018.01.02.